

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгепээн

№ 16 (16321) ■ 2001 чылдың февраль 8, четверг ■ Ат салган шагы 03.00 ■ Садар өрттө 3 рубль.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының адресинге келген Тыва Республиканың Конституция төлөвилелиниң талазы-биле саналдарны чугаалажып көргениниң түннелдеринин дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ ОТЧЕДУ

"Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга эртен чылдың декабрь 9-та парламенттин Тыва Республиканың Конституциязының төлөвилелине хамарыштыр сонгукчуларын Тыва Республиканың Конституция комиссиязының адресинге келген үнелээшкениниң, саналдарын болгаш шүгүм-чүлөдүг чүлөдүг Тыва Республиканың Конституция комиссиязының 2001 чылдың январь 12 болгаш 13-те болган калбак хуралыга чугаалажып көргөн. Конституция төлөвилели республиканың бүгү-ле кожунуунарына, сумуларынга болгаш хоорай-ларынга чугаалашкан база чурттагы чонун ортузунга ол улуг сонугурады болдурган. Төлөвилел-биле таныхтар талазы-биле сонгукчуларын хуралдарына болгаш хамаат-тыларын чыгыштарына 56 мундак сонгукчу киришкен. Оларын хой кезип үнденип Хоойтуң төлөвилелиниң ниити-биле деткээн. Конституция комиссиязына 145 чүлөдүг 100 чүүл талазы-биле санал-оңалдарыг 912 чага-бикет киришкен.

Конституция комиссиязы оң адресинге чага-бикеттер киришкен хамааттыларга сеткилдиг ханындан ооруп четтиргенин илеретип тур. Сонгукчуларын үнелээшкениниң, оларын саналдарын болгаш шүгүм-чүлөдүг чүлөдүг 2000 чылдың декабрь 5-те Конституция комиссиязының хуралына тургускан ажалын бөдүк түнүп көргөн болган анаа көр кылдыр киришкен. Ниити-биле чугаалажып көргөніниң түннелдеринин дугайында отчетту Конституция комиссиязы бадылаан. Оң кол түннелдери 2000 чылдың январь 16-да "Тувинская правда" солунга парламенттин "Төлөвилелде ажалдан кылдыр доозулган" деп чүлөдө аныттыган.

Хамааттыларын чыгыштарына, күш-ажылы коллективтерге, политиктик партияларын болгаш хой-ниити каттыжышкынына хурал-сугааларына илеретинген бүгү-ле саналдарын Конституция комиссиязы сайгарып көргөн. Бо талазы-биле РФКП-ны, "Яблоко", Барыны үздүг күштеринин эвилелин, "Ада-чуртту", "Чангыс эл-сеткилдиг", Аныктар эвилелин, Үндүргү төлөвилелдерине дуза чедер ниитилелди, Тыва Республиканың барган бугурукчулар эвилелин, Профсоюзлар-дерин республика човүлелинде демделээр эргежок чугула. Кирип санал-оңалдарын үнелер көргөніниң кол барымдазы Россия Федерациязының Конституциязына болгаш федералдык хоойлуларга оларын дүжүп турары болган. Санал бүрүз чамдыкта удурланшык-даа үзөл-боддарын илереткен-биле онзагай. Көжигүн бүрүзүне болгаш оң ажалын бөдүктеринге санал берген эргеп берген. Түнүш шиптир-ип бадылаанын кирип турган. Чугаалажышкынын болгаш бадылаанын кынынын чурумун массалык информация чепсектеринге чырыткан.

Чугаалажышкын үзүнде Конституция комиссиязы төлөвилелдин созулгалин тыва дилче оңулазын эки-жидеринге хамарышкан бүгү-ле саналдарын (Чаа-Хол кожунуунуң Булуң-Терек суурда У. П. Чангыс, Эрзин кожунуунуң Эрзин суурда Х. С. Кара-оол, Бай-Даг суурда С. С. Сакты-Сюрюн, Сүт-Хол кожунуунуң Суг-Аксы суурда В. Д. Монгуш, Бора-Тайга суурда Х. М. Ондар, Кызыл-Тайга суурда К. С. Маадыр-оол, Танды кожунуунуң Дүрген суурда М. М. Канчан, Л. Д. Асеев) өөренип көргөн.

Чамдык чүлөдүгүн илгерин экижидип турар сөс-домктарына деле тургузар талазы-биле Кызылдан И. Бершанскийн (Төлөвилелдин кириллелдин созулгалин), Россия Федерациязының Чазакны чамдык Хоойлуду болгаш дешнетиш рилегин эрге-хоойлу инсти-тудунуң кылды эргелекчи профессор О. М. Тепловун

(56, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 82, 116, 134, 137 чүлөдүг), Кызыл хоорайдан Б. Д. Монгуштуң (10, 124 чүлөдүг), Кызыл хоорайдан К. Берзинин (110 чүлөдүг) эдилгелери хүлээп алдыган.

Конституция тургузуу-нун үндешинсери деп Гегениң талазы-биле эң-не хой санал-оңалдар кирип.

Тыва Республиканың эрге-байдалын дугайында 1 чүлөдүг талазы-биле (Кызыл хоорайын ТывКУ-дан Х. Д. Ооржак, Тожу кожунуунуң Ий суурдан А. Ч. Маады, Кызыл-Мажалык суурдан А. Д. Хомуш, Кызыл хоорайдан Ч. Т. Сагды, А. Н. Куулар, 2001 чылдың январь 6-да "Шын" солунга И. П. Алидуева, С. Салчак, "Хемчиктин сылдызы" солунга А. Монгуш, 3. Ооржак, А. Хомуш, 2000 чылдың декабрь 30-те, Кызыл хоорайдан В. Н. Иргит, Ак-Довурак хоорайдан К. К. Ховалыг, М. Монгуш, О. А. Хомуш, Д. К. Ховалыг, В. Ш. Тюлюш, Г. Ф. Жуковская, Ч. Б. Ондар, 2000 чылдың декабрь 23-те "Хемчиктин сылдызы" солунга А. Монгуш, О. Байыр-оол, 3. Ооржак, Хандагайты суурдан Г. М. Монгуш, Сүт-Хол кожунуунуң Кызыл-Тайга суурдан Ю. С. Ондар, Суг-Аксы суурдан Б. Т. Сат, Т. Ч. Монгуш) республиканың албан езузунуң адынын болгаш оңу ажалдарын нормаларын талазы-биле янзы-бүрү варианттарын саналдар киришкен. Чугаалажышкынын түннелдеринин езузгар ол саналдарын Конституция комиссиязы хүлээп албан, чүге дизе оң саналы-биле "Тыва Республика" Тыва" деп ат эң-не ажалаттыгыр болуп, төөгү талазы-биле чаңчыларын (Тыва) көргүзүп турар, а ол ышкы республиканың адын орус дылга (Тыва) ажалгаарын база барымдаалап турар, оң-биле кады ол аттар илээ дең укур-уткалыг кылдыр хүлээп алдынын турар.

Кызыл хоорайдан В. Т. Новиков биле И. Бершанский олар ол чүлөдүг 1 кезээге "Тыва Республика" — Тыва дээрже Россия Федерациязынын составында демократтыг эрге-хоойлугу күрүне тургузуу-дур, ол боду Конституция болгаш хоойлуду жүдүлгалыг деп эдилгени кирип саналдан. Оларын саналы-биле комиссия чопшээрешкен. Россия Федерациязының Конституциязынын 5 чүлөдүг езузгар Россия республикалардан, крайлардан, областтардан, тургустунуп турар. Республика (күрүне) боду Конституция болгаш хоойлуду дугулагыр болуп. Ынчангаш төлөвилелде көрдүгенин езузгар Россия Федерациязынын составында республика күрүне эрге-байдалын берген Россияны Конституциязына чөрүшкөк эвес болуп турар.

Кызыл хоорайдан Ш. О. Биче-оол Россия Федерациязына онза болушкуннар, хамааты дайын болган таварылгада Тыва Республикага онзагай хамарышканы тодардыр дугайында саналды киришкен. Россия Федерациязының Конституциязынын 71 чүлөдүгүн "к" болгаш "м" пунктуларына дүшүртүп дайын болгаш тайбын, камгалап болгаш айылдык чок чорук айтырлары Россияны онза кичээнегине турар, Россия Федерациязының Конституциязынын 87 болгаш 88 чүлөдүг езузгар дайын болгаш онза байдалды чүгө Россия Федерациязының Президентин оң бүгү девискээринге, бир болза оон кезээне кирип. Ынчангаш санал хүлээп алдымас.

С. Хертек (2001 чылдың январь 4-те үгөн "Шын" солун) Кижинин болгаш хамаат-тынын эргелери база хосталгалары деп эгенин 2 чүлөдүг угууга уткалыг апарганын дугайында саналды кирип. Төлөвилелдин Гегенин бүгү чүлөдүг угууга байдалдыг апарганын демделеп каар апар, чүге дизе бүгү Конституциянын адыс утказы база кыска илерели делегей нормаларына дүшүрүп ында

илереттинген. Кижинин болгаш хамаат-тынын эргелерин, хосталгаларын болгаш хүлээлгелерин тодардыр турар нормалар тодаргайы-биле аңгы II эгедө көргүстүгөн.

Улусуң эрге-чагыргазы деп 3 чүлөдүг талазы-биле В. Б. Кара-Салдын (2000 чылдың декабрь 28-те "Тувинская правда" солун) болгаш М. С. Очурнуң (Улуг-Хем кожунуунуң Хайыракан суур) редакторлаан эдилгелерин, а ол ышкыш бирги абзацтын чүлөдүгүн үндүрүп дугайында Х. Маадыр-оолдун саналын (2001 чылдың январь 4-те үгөн "Шын" солунда) комиссия хүлээп албан. Эрге-чагырганы эжелеп алыры азы эрге-чагырганың бүрүн эргелерин соора ажалгаары хоойлу езузгар чүгө илест сүрдүрүр эвес, харын-даа "хоругдуг" болуп ужурул дээр дугайында Б. Каадыр-оолдун саналы (2000 чылдың декабрь 28-те "Шын" солунга үгөн) деткимчени албан. Ындыг янзылыг немелде киргенде, Конституция кеземге хоойлуду дугулазын башкаар нормалыг апар дээрзин комиссия барымдаалап көргөн.

"Эрге-чагырганы адыр-ларын, дээдн албан-дугаалдыг кижилерин аразын удуз туржунууну болгаш Тыва Республиккага удуз туржунуунуң бөлүг-лешкинини тургузары чоругула. Сонгуда компанияларын үзүнде кандыг-даа албан-дугаалдыг киж эрге-чагырга органнын аппарат албанын ажыглайын, төлөвир чок шөзүл алган, анаа кижирк эргелин" дээн уткалыг чүлөдүг Конституция тургузуунун үндешинсери деп I эгедө немелде кирип дугайында Ш. О. Биче-оолдун (Кызыл хоорай) саналын ол ышкыш комиссия хүлээп албан.

Санал болза, бирээде, санал-оңалдарын хостуун, ол-бо айтырларынын күрүне эрге-чагырга органныр чугаалажып турда, демократтыг бөлүк чорукту, депутаттарын депутаттар бөлүктөрүнче болгаш фракцияларче федералдык хоойлуду дугаала көрдүгенин езузгар каттыгар аргалык ол хоруп турар. Ийнеде, бодунуң албан байдалын ажыглаарын хорур дугайында норма "Россия Федерациязының хамаат-ларынын сонгугу эргелеринин кол магадылааларын болгаш референдумга кижирк эргелер дугайында" Федералдык хоойлуда көрдүгенин, анаа дүшүртүп оңу хажыган таварылгада кан-дидатты бүртүккөн дугайында шиптир күш чок бооп болуп.

Күрүн дылдарын дугайында 5 чүлөдүг талазы-биле тыва болгаш орус дылдарын деп эргелин төлөвилелде бадылап дугайында Т. Б. Холжукунуң саналы (радиоэфир, 2000 чылдың декабрь 8-те "Тыва черте" деп дамчыдалыг) хүлээп алдымас. Орус болгаш тыва дылдарын күрүне дылдары кылдыр хүлээп көөрүн төлөвилелде хоруп каан. Ийи дылдын чангыс ай эрге-байдалды оларын ден эргелин илерегилеп турар.

Чүгө тыва дылга күрүне дилы кылдыр эрге-байдал бээр дугайында саналдар (Барыны-Хемчик кожунуунуң Кызыл-Мажалык суурда А. Т. Дүргит, Аныгы суурда С. С. Сүрүн) хүлээп алдымас. Ол чорук Россия Федерациязынын Конституциязынын 68 чүлөдүг чөрүшкөк болуп турар. Россия Федерациязынын күрүне дилы бүгү девискээрге орус дил болуп турар. Республикалар болза Россия Федерациязынын күрүне дилы-биле чергелештир ажалат турары боттарынын күрүне дылдарын доктадып алыр эргелиг.

Тыва Республиканың девискээринин дугайында 6 чүлө талазы-биле республиканын девискээринге дээп болушкуну дугайында чүлөдүг чүлө немээр дугайында Ак-Довурак хоорайнын бөлүк сонгукчуларын (Д. К. Ховалыг, В. Ш. Тюлюш, Г. Ф. Жуковская, Ч. Б. Ондар) саналын Конституция комиссиязынын көжигүнерин бир үн-биле хүлээп албанылар. Бир субъектине хамарыштыр индыг негелде Россия

Федерациязынын девискээринин бугу-бүрүн чорунун база дээп болушкуну, оон бот-догуннаашкынын айтырыгына хамаржы бээр, чүдүзе Россия Федерациязынын Конституциязынын 4 чүлөдүгүн I кезээн езузгар Россиянын бүгү девискээринге ол хамаржы бээр. Ындыг янзылыг турушту Алтай Республиканын Конституциязынын чамдык чүлөдүг конституцияга дүжүп турар деп дээрзин хынап көргөніниң дугайында 2000 чылдың июль 7-де № 10-II доктаалында болгаш Адыгей, Башкортостан, Ингушетия, Коми, Сонгу Осетия-Алания болгаш Татарстан республикаларын конститүцияларын чүлөдүгүн Россия Федерациязынын Конституциязына дүжүп турарын дугайында 2000 чылдың июнь 27-де № 92-II тодаралгызында Россиянын Конституция суду база айтып турар.

Республиканын нормативтиг эрге-хоойлуду актыларын чурумуна оларын аныккаар эргежок чугула деп көрүшүшкан, Тыва Республиканың эрге системасына (8 чүлө) конституция хоойлуларын немээр дугайында В. Б. Кара-Салдын саналын (2000 чылдың декабрь 28-те "Тувинская правда" солунга үгөн) комиссия деткээн.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнын системасынын дугайында 10 чүлөдө "Тыва Республика парламент республикасы болуп" деп сестерин немээр дугайында саналды Чоюн-Хемчик кожунуунуң кожуну болгаш суму чагыргаларын коллективтер кирип Оң саналды хуралга удуртканарын хой кезип-биле хүлээп албан, чүге дизе Россия Федерациязынын Конституциязынын 10 чүлөдүг үндешилээш, күрүне эрге-чагырганын эрге-чагырганы адырларын аразын оон деңизгүүрүндө хамаржыр органнын тускайлан чоруп республиканы шупут парламент хевир кылдыр хүлээп көр арганы бербейн турар.

Тус чер бот-башкарыл-газын дугайында II чүлө талазы-биле оңу калбартып база сөзүгелди улам тодардыр дугайында кирген саналдарын И. Бершанский, (2000 чылдың декабрь 14-те үгөн "Тувинская правда" солун, Кызыл кожунуунуң бөлүк сонгукчулары, Эрзин суурда Х. С. Кара-оол, Дайындын болгаш күш-ажылын хоочунарын Тыва Республикка човүлели) хуралга хүлээп албан, чүге дизе Конституция төлөвилелде "Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгалы" деп аңгы XII эге бар, тус чер бот-башкарылгалын организастарынын айтырлары тодаргай илеретип турар ол эге II чүлөдө тургустунган.

Тыва Республикада социал-политика деп 12 чүлөдө медицина хандырылганын халас болдурар дугайында негелдени тодардыр дугайында Л. Д. Кууларын саналы (Сүт-Хол кожунуунуң Суг-Аксы суур) хүлээп алдымас. Ол норма төлөвилелдин 34 чүлөдө айытылган.

Өнүгү эргелерин магадылаалар болгаш бот-өңүгө экономиктиг ажал-чорудулганын хосталгалары деп 13 чүлөдө өнүгүш хевирлеринин даңызына солуну-кун дугайында А. С. Шумов-тын саналын (Каа-Хем суур) хүлээп албан, Россия Федерациязынын Конституциязында (8 чүлөдүг 2 кезээде), Россия Федерациязынын күштүг болуп турар негелде хоойлуду дугаала "Хуу өңү" дээн ышкыш ыныг эрге-хоойлуду билишкын көрдүгөн.

Тыва Республикада чер, чер ниитинин байла болгаш байдустун өске-даа курла-ылдары деп 14 чүлөдө хамарыштыр, тодаргайлаага, черге хуу өңү дугайында айтыр-гыр талазы-биле хой-ле саналдар келтирэн. Черин са-дып алырын база садарын хорур дугайында, азы анаа күрүне өңүчүз доктадыр дугайында 21 санал кирген (РФКП Тыва Республика комитет болгаш РФКП

Кызыл хоорому, Кызыл хоорайда А. Б. Куулар, Т. С. Намчак, Кызыл-Мажалык суурда С. Х. Кызыл-оол, Кызыл кожунуунуң бөлүк сонгукчулары болгаш чамдык хамааттылар). Бай-Тайга кожунуунуң Бай-Тал суурда М. С. Ооржак, Т. Очур, Сары-Сеп суурда В. И. Шмаков, В. С. Пирогов олар черин садып алырын база садарын чопшээрээр дугайында саналдарын киришкен.

Ол саналдар хүлээп алдымас, чүге дизе, бир талазында, хуу өңүчү хорур Россия Федерациязынын Конституциязына чөрүшкөк болуп турар, өске талазында — (ажыгдалдык бүгү хевирлерин езузгар черин садып алырын база садарын чопшээрээр болза) ол чорук чачыл езузгар чер ажыгалдынын база мал олар-белчиринин үндешини котун үзүп болур-дур.

Россия Федерациязынын Конституциязына черге хамарыштыр хуу, күрүне, муниципалитет болгаш өңүчүлү өске-даа хевирлерин доктадып болуп (Россия Федерациязынын Конституциязынын 9 чүлөдүгүн 2 кезээде ол дугайын айткан). Ынчангаш Россия Федерациязынын субъектти Россия Федерациязынын Конституциязында доктааткан ул негелдени кызыгараар эрге чок Россия Федерациязынын Конституциязынын 72 чүлөдүгүн "в" пунктузун езузгар черинин эзелелин, ажыгаларын болгаш башкарынын айтырлары Россия Федерациязынын болгаш оң субъектилеринин ниити эргелер-баш карылгалында туруп турар.

Нитизин-биле эргелеп-кайгыр чорудар чүлөдүгүн талазы-биле федералдык хоойлуларын болгаш анаа дүшүртүп Россия Федерациязынын субъектилеринин хүлээп ал турар хоойлуларын үндүрүп турар (Россия Федерациязынын Конституциязынын 76 чүлөдүгүн 2 кезээде ол дугайын айткан), ол хоойлулар федералдык хоойлуларга чөрүшкөк болбас ужурул (Россия Федерациязынын Конституциязынын 76 чүлөдүгүн 5 кезээде ону айтып каан). Ону барымдаалап көрүшүшкан, төлөвилелде черге өңүчүн янзы-бүрү хевирлерин доктадып каан. Черин (оон иштинде сугаттыг черлерин, арга-арыгы болгаш сугуларгы черлерин, олар-белчирлеринин участоктарын хуу өңүгө шиптир арганы, ону садып алырын үндешин болгаш чурумун, сорулгалыг ажалгаарына конституция хоойлуларын езузгар таарыштырып чорудар. Тодаргайлаага, Конституцияны хүлээп алканынын соонда дораан-на черин хуу өңүгө кандыг-бир арга-биле шиптирлеринин дугайында чугаа турбас. Черге хуу өңүчү кирип дугайында айтыргы уелеп шиптирлеттинген турар ужурул деп, комиссия санал турар. Борто кол ужурулду болуп чүлө Россиянын Чер дугайында чаа кодекзин хүлээп апарга, ол илереп көстүп келир. Бирги ээл-чеге хуу бажынын тудуларын, дачалар, гаражтар, сад ажылы болгаш бажы чанынын ажыла-агынын чорударыг чер участоктарын хуу өңүчү кылдыр бээр эң-не таарымчалыг деп, Конституция комиссиязы санал турар. В. П. Меркуловун, Танды кожунуунуң чер комитетинин, черкадстр палатанын, медицина болгаш социал камгала-дылга фондурларын ажыла-дыкчыларын, Кызыл хоорайын Чер курмок ажыла-дыкчыларын, Сүт-Хол кожунуунуң Алдан-Маадыр суурда Б. Х. Данымын, А. Х. Семдерин, Д. Б. Х. Ондарын, Дээдн Хуралдын Даргазынын чамдык эксперт-хоий-ниң човүлелин (харыс-салгалыг секретары В. Б. Салчак), Танды кожунуунда А. П. Тимонинин 14 чүлөдө тодардыр, ону улам тодардыр дээп саналдары комиссияга деткимчени албан, чүге дизе артык-туду тодаралдыга Россиянын чер хоойлуду

(Улангызы 2-ги арында).

Телеграмма

РФ-тин Шүүгү ямызындан Тыва Республиканың Президентизи-Чазак Баштыгы Ш. Д. Ооржакка телеграмма келген, ында чугаалап турары болза:

Хүндүлүг Шериг-оол Дизиникович! Россия Федерациязынын Шүүгү ямызынын саналдарын езузгар чедир ажалаттыган Тыва Республиканың Конституциязының төлөвилелин юридиктиг экспертизаны Россия Федерациязынын Шүүгү ямызына эртен.

Эрттирген юридиктиг экспертизанын түннелде Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелинде Россия Федерациязынын Конституциязына болгаш федералдык хоойлуду дугаала дүүшпес нормалар илереттинген. Сыйтың оролакчызы Е. ЗАБАРЧУК.

Тыва Республиканың Чазанда

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ САЙГАРГАН

Тыва Республиканың Президентизи-Чазак Баштыгы Ш. Д. Ооржак хурал эгелээр мурунда ТР-нин Чазак Баштыгынын оролакчызына Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарын томуйлатканы-биле байыр чедирген, чедишкенинни күзээн. Дирг чекетерин тывыскаан. ТР-нин Чазаның февраль 6-да болган ээлчеглиг хуралының хун чурумунга республика укур-дузалыг дөргөн хире айтырып кирген.

Ш. Д. Ооржак Москвага ажыл-албан кылдып чорааш келген, оон дому түннелдерин Чазак кижигүнеринге тааныштырган. Федерация Чөвүлелиниң хуралына олуржуп, чугула айтырыгларын шиптирлерин киришкен. Анаа орук фондунун дугайында чугаалашкан, ында чет-пестерин шүгүмчүлээн. Ону даразында хуралга катан сайгарарын дугурушкан. Хамаат укур чүлөдө байдалдын дугайында чугаалашкан, техниканын эргипрээни, артык кезектерин чедишпезин, амгы уеде сонгарлап бол-бас кылдыр ажыгаларын талазы-биле шыгыны чугааны кылган. Хой түнүг доллар-биле артык кезектерин садып алыр болган. Ылангыча биче укур чүлөдө кичээгенин уландырганын Президент дынаткан.

Россия Федерациязынын Чазаның үжүн хире ямыла-рына, компеттеринге баргаш, республиканың социал-экономиканын моон сонгар хөгжүдүгенине хамарышкан ажыгаларын шиптирлээр талазы-биле Ш. Д. Ооржак улуг ажыды кылганын Чазак кижигүнеринге чугаалап берген. Кылынган болгаш шиптирлээр-биле ам-даа ажыды уламчылаар айтыр-ларга ол доктаган. Нитизин-биле Москвага Чазак Баштыгынын сургакчылаашкыны чедишкенин доозулган. Найысылгалга ажыл-албан кылдып чоранынын түннелдеринин дугайында Президент протокол шиптир-ин хүлээп алыр, орта кылдыр ажыды хемчеглерин айтыр.

Шериг-оол Дизиникович Тыва Республиканың чаа Конституциязынын төлөвилелин ажалдан кылдыр доозул, ону референдумга кириш-тир аныгында допчу-зу-биле доктаган. ТР-нин Конституция комиссиязынын февраль 5-те болган хуралынга Конституциянын төлөвилелине соолгу немелдедерин киригенин ул документини белгелээр колдуунда доозулганы дынаткан. РФ-тин Юстиция ямызы Тыва Республиканың чаа Конституциязынын төлөвилелине экспертизаны эртерген, ында РФ-тин Конституциязы, фе-

дералдык хоойлудар-биле карышкактар, дүүшпес чүлө-дер чогуун дугайында тус-кай албан бижин ТР-нин Президентизинин адынга чоруткан. Моон алырга төле-вилел хынамчалыг ажалдан кылдынган болуп турар. Тыва Республиканың Дээдн Хуралын Даргазы Ш. В. Кара-оол февраль 5-те парламенттин массалыг чеп-сектеринин журналистери-биле парламент конференция-ын эрттирп турган, ТР-нин чаа Конституциязынын төлөвилелин Дээдн Хурал сайгар-ып көрүгүн референдумче дүрген кирип шиптирлээр-инге белеени меделгезин Ш. Д. Ооржак чугаазына айткан. ТР-нин чаа Конституциязынын төлөвилелин ТР-нин Дээдн Хуралына сайгар-ып көрү-биле чокку хүн-нерде кирип.

2001 чылдың январьда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүдүгенин баш бурунгаар үндүргөн түннелдеринин дугайында илеткелди ТР-нин Экономика ямызынын сайды С. Н. Сапова кылган.

Баштай үндүргөн сан-чу-рагайлар езузгар алырга, республиканын бугурулгелери эртен чылдың бо үзүнде чүгөр ажалдан, элэн өзүл-делг болганын хуралга дем-делгезин. Оң бугурулге бугу-рулгенин хемчээл өстүргөн. Тыванын машина тудууну завод, "Тыва даг-дуг" ком-бинат, "Тыва хевис" бугу-рулгезин, республика типогра-фиязы болгаш өскелер-даа анаа хамаржыр. Ынчалза-даа он үш бугурулге эртен чылдың бо үзүнде бугурул-ге хемчээл кудулаткан.

Көдө ажыл-агый бугурул-гелери ниити продукция бугу-дүрүн 2000 чылдың январь-дан кудулаткан. Оң чылда-гааны мадын баш санынын кызырлыганындан болган. Чүгө болза мадын баш саны безин 12,5 хууга кызырылган. Кол капиталга инвестициянын хемчээл 2001 чыл-дын январьда 3,2 млн. рубль болган, эртен чылдың январьдан 2,5 катап хой. Республика музейинин, Кызылда спорт комплексин, дынарлы багай уругларын школары-нын, Ишкын суурда фельд-

шер-акusher пунктузунун болгаш өске-даа тудулар ажылын уламчылаан.

Хергелд рыногунда байдал чогулчалыг болуп арткан, чурттагы чонну чугула хергел-лдин аш-чем, үлөтүр ба-рааннары-биле хандырып турар. Чурттагы чонун амы-дыралынын денелин бедип орап болгаш оролгалы өскөн.

ТР-нин Саң-хоо ямызы-нын сайды М. К. Нурсат дындагы кылгаш, респу-бликаның сан-хоо талазы-биле байдалы январь айда багай эвес болганын чугаалаан. Эртен чылдың бо үзүнде бодунуң кирип алыр орол-газын өстүргөн, үндүргү чылдызын көвүткен.

Ш. Д. Ооржак чугаалаш-кан айтырыгын түннелин үндүрүп тура, 2001 чылдың январьда ТР-нин социал-экономиктиг хөгжүдүгенин түннелдерин ямыларын, ведомстволарын коллегия хуралдарына чугаалажып көрөш, дараазында айларда көрдүгөн сан-чурагайлары күүсүдөр дээштинг хемчег-лерин алыр кол айтырып деп санаан.

Литература болгаш уран чүүл талазы-биле Тыва Республиканын Күрүне шаңна-лын тургузар дугайында чугаалашкан, оон дүрүмүн, күрүне комиссиязынын составын бадылаан. Литература болгаш уран чүүл талазы-биле ТР-нин Күрүне шаңна-лынын талазы-биле күрүне комиссиязын ТР-нин Чазак Баштыгынын оролакчызы Ч. Ч. Д. Ондар удуртуп.

Республиканын бюджет организастарынын авто-транспорт бугурулгелеринин чүкч сөөртүрүнүн тарифте-ринин, газ ажал-агыйларына озал-онзагай болдурбазынын база Шагаа байырларын эр-тирлеринин хемчеглеринин дугайында болгаш өске-даа айтырлары хуралга сайгарган.

2000 чылда Кызыл хоорайын социал-экономиктиг хөгжүдүгенин талазы-биле Тыва Республиканың ажылы-нын дугайында отчетту Чазак хуралына чугаалашкан, бирги номчулгалында хүлээп алган

Удуг Хуралдын депутаттарыга дээд болбас эргэ байдлыг казыыр дугайнда Танды кожоундан А. К. Котовишкочун саналын хүлээн албаан. Депутаттар бүрүн эргелерин ботгадгыг турда, оланы камга зарын очутуг. "Россия Федерациязынын субьектлеринин хоойдожудуга (статусу) элге болган күрүнэ эрге-чыгар газынын куусекчин орган нарын организастарынын нинти принципстерин дугайнда" федералдыг хоой дунун 14 чүүлдүг депутаттар

детский и подростковый возраст. В то же время, как и в других странах, в Казахстане наблюдается тенденция к снижению рождаемости. В 1999 году в республике было зарегистрировано 1 000 000 новорожденных, что на 10% меньше, чем в 1998 году. В то же время, как и в других странах, в Казахстане наблюдается тенденция к снижению рождаемости. В 1999 году в республике было зарегистрировано 1 000 000 новорожденных, что на 10% меньше, чем в 1998 году.

Өг-бүлө — уявыс, өргөөвис

ААС—КЕЖИКТИГ

Суурувустун солун амыдыралдыг кижилеринин дугайында "Кайгамчыктыг амыдыралдыг ларын чуртталганы" деп чурт-шинчилел ажилдарын чорудуп турар. Кудумчу, бажын айлы-биле өөреникчилер солун амыдыралдыг ларын тыпкаш, аларнын ажил-ижи-биле таныжып, алымнарны долдуруп турар бис.

Чоокта чаа авыралдыг ава, эмерелдиг эне, магадан-чыг мөңгө ишти арттырган Маадыр не Эртине Баазан Кечилловна 70 харлаан. Кайгамчыктыг эрес-кежээ, чүгүрк-кашпагай, топтуг-томаанныг эневиштиг амыдыралы-биле кыска таныжарга мындагы:

Ол 1930 чылдын август 20-де Ак-Хемге төрүттүнген, он уруглуг өг-бүленин хеймер кызы болуп өзүп доруугул келген. Күш-ажылыч намдаар "Искра" колхозтан (Чөөн-Хемчик) эгелээ. Ол повара-лап, хой кадарып, шаңга, оgorodka, тудугга үр чылдарда ак сеткилдиг үр-түннелдиг ажилдап келген. 1956 чылдан эгелээш Будун-Терек суурда чурттап чоруур. 1980 чылда пенсияже үнзе-даа, анаа орбайн, ажы-төлүнүн уругдарын азыражып, хууда мал-маганын тудуп, оgorodтук, тарааны тарып,

гаарланып чоруур мен..." Кечилловнанын шүлүктери артылап, ол үеде ону кым-даа эскербээн, херекке албааны хомуданчыг. Оон башка база бир херээжен чогаалчы үнер турган чадавас.

Чырык өртөмчөйге эки амыдырал-чурттагын дээш, ол ажы-төлүгө аас-кежикти ча-аяп бергеш, ажыктыг арга-сү-мезин берип чоруур. Хунду-луг угбавыс 11 уругну өстүрүп кижизиткен. Озагай чүүл болза аларнын 6-зы дээди эртемниг башкылар болуп амыдап чоруур.

Клазымга бо солун өг-бүлөгө турсаадып, "Мөңгө ис" деп класс шагын эрттиргенивис солун болган. Шы-нап-ла, Баазан Кечилловна ба-лабас мөңгө ишти ажы-төлү-гө, чоңунга артырган деп тү-нелге келген бис.

Маадыр

"Өөренип тургаш, шүлүк чогадыр база ырларын анык чораша мен. Нина уруум мени дөзөп, чогаалчы, шүлүкчү болганыга чорга-ланып чоруур мен..."

не эрткен амыдыралын 70-ги арте үнүп келгеш, ханы бодап сайгарып олурар

Эрткен үелер эки-ле эртти, кижилер ажил-иштиг. Езулуг ажылыч кижилерин шыны биле демделеп турган удуртукчулар ажил-ишти эки, ак сеткилдиг-биле башкарып чорашаан магадаар мен. Эки үелер кээрине бү-зүрүн улуг, уругларын-биле демдешип, мал-маган тудуп ту-рар бис. Саап ижиш орган нисээни ортап алгаш барды, ол арай хомуданчыг. Оон башка амыдыралга хомуда-лым чок. Бодуму аас-кежик-тиг ава, не деп санап, чорга-ралап чоруур мен. Бо бүгү чоңуну ачызы-дыр — деп, угбавыс чугаалаар. Хейнү коргон угбавыстын чугаала-орары-ла шын. Олзулуг аас-кежиктиг, салым-чааныг өг-бүдө.

Кайгамчыктыг эневис, буянын угбавыстын 70 хар-лааны-биле кадыкшылда, узун назын чурттаарын чо-ну-вс мурунундан күзөвшоан, аас-кежиктиг алдын хувазы кезээ шагда Силерге, уругла-рынарга артыс деп күзөшүн.

Анай ДОВААДОР.

Булун-Терек суур.

КАШ АЖЫ-ТӨЛДҮГ БОЛЗА ЭКИ ДЕП БОДААР СИЛЕР?

Мен бо айтырыгта бодумун чээрби беш чыл уруглар эмчилеп ажилдап келген арга-дуржулгамга даянып, уруглар хой болган тудум-на, ындыг өг-бүлөгө бот-бодунга ынак, дузалажы, кандыг-даа ажылды демниг кылып, бергелерин шыдажып эртери оларга белен деп бодаар мен. Шап ол бүтүн чүгө эмчи дуржулгамдан эвес, а бодумун чуртталгамдан көрүп чор мен.

Авам, ачамын он ийи ажы-төлүнүн бешки уруу мен. Бодум база хой ажы-төлдүг болур аас-кежикти болдум. Кажан 2 оол, бир кыстыг апарганывыста, сааттаны бергеш, ажылынын дүн-хүн дивес, дыш-даа чок бергезинге иштимде уруумну аартыктап, эмчиге барып алдыртып каап-тар деп баарымга, өөм ээзи шиптирленип кончуг ынаптаан кижиле...

— Ажы-төлүвүс шору до-руга берген шыжажыл, эн бичигин бизин беш харлыг, чангыс кызынга эштей кыс болур, көөр-даа сен, оон ийи кыс, ийи оол 4 уруглуг боор бис, сен чүгө эмирип бээр сен, артыканы бис адашкылар шыдаар бис, жокуп ал, эжим — деп, уругларым ачазы кончуг бузурелдиг чугаалаарга, чай-гылып турган бодум жокуп деп шиптирлел алган мен.

Бир катал Аян акы-уг-базы-биле ынактажып ойнап тургаш, могагыннып ылгап туруп бээр, ачазы тургаш:

— Ынчап ылгап турбайн, аванын иштине бичин дунмаанын тепкиленирин динчап көрөм, оглум — дей-дир.

Оон, шынап-ла, баштай Аян, оон Аяс, Азията оочурлап иштини динчап эгеледир. Элээн болганда, Аян дейдиш өөрүшкүлдү алгара-дыр: "Өөс мени тепти, шынап-ла, аванын иштине тепкиленип турар өөязы тепти, шуут ийи катал тепти".

Ол хүнде эгелээш, божу-гүжеме чедир кежээни-не ачазы-да, ийи оглум, уруум алдешип алгаш, иштине чаш кижинин шимченирин дин-чаар турдулар ийи. Эн-не үр болгаш катал-катал дин-чаар кижиле эн бичигиш беш харлыг Аян-на болгай. Ам болзун дээрге шуут ылгай бээр турган.

Үрде дендин манап турган уруувус төртүтүлгө-ле, ам арта кыс боорга, шипувустун өөрүп, амырап турарымысты чүгө деңгээр...

Огулус Аянын дунма-зын часыда араак, кады узун кылдыр мынчаар часынай-нып чугаалаарын таан чап-таар ийик мен.

Аванын иштине тепкиленип турган дунма-ан төртүтүнүп келгени бо шыжажыл, чаптанчыг көрөм моон! — дээш, чыттагалар турду.

Эш-өөрүвүс, хой төрелде-ринис чыгып келгеш, биске чаа уруг немешкени дээш, байыр чедирип, чаа-чаа чараш аттары смелдидир. Ынча хой аттары илшип чадап кааш, ат бүрүзүн саазынга бижээш, холшутрупкаш, мени тырт

Мен Ленинградка өөренип турар үемде ачазы ийи хар-дыг Надюшаны чунар-бажы-че элertип алгаш, эр улус ара-зынга чуп аар турган. Кажан мен доозупкаш кээримге, херээжен улус талазынче оочур узун болгаш чылбазы аттыг турган. Оон кадында кыс уругларын чаштары узун болгаш чунары үр. На-дюша шоолуг оочур чок эр улус аразынга ийи чыл чунуп өөрени берген болгаш, ол узун, чылбас оочурдан хончу ка-лып, чугаалаанып-ла турар кижиле.

— Та чүзүн чуп туйай кадайлай бо, ачам-биле чу-нуйга амыл чойжук, ам ынаай кийей дээйге, өзе бейгеним кончуг, азы ыйлаптайн бе, оочуи чокка кийей сийле бе? — дээш-ле баар. Ынча дээш хары-даа манавайн, ынак-шыл дугайында ырларын ынгыгыл бадырып-ла эге-лээр. Оон улус чапташ, бисти оочур чокка кириптер апарган.

Ординатурам доозупкаш кээримге, кожуун чагыра-

Кажан кижиле ажы-шүжүгө таваржып, эң чоок кижизин чидиршен турар үеде чаш кижилер кижини дыка-ла алаактырар, бергелерин шыдап эртеринге дузалаарын амыдыралымда болган таварылгадан көрдүм. Ол чүл дээрге кады төрөөн ийи кыс дунмаларыннын оглум, кызын чангыс бажынга кады азырашкан көрдүм, билдим. Ай санында аажы-чаңы өскөрлүп, дыл-домаа үнүп оор чаптанчыг, кем чок чаштар кижини мунгаранчыг бодалдардан чардыктырып, келир үеже бир янзы көөрүнчө албадаптар чорду.

ынчаар ырлап өөренип алганы бистин нешкелерин баянже оочур чок киреринге чедир-генин кажан-даа ултас мен.

Ол мынчаар болган чүве. Надюша 2 харлыг турда, мен Ленинградче өөренип чоруу-кан мен. Уруувусту Ленин-градтын бир саднигине тур-гузуп, а өөм ээзи анаа бир че-рге ажилдай бээр боор деп идгелдэвис чурттаар чер чогулдан бүтпейн барган түннелдинде, өөм ээзи 4 ажы-төлүн азырашыаан, Мөңгү-Тайгага кожуун даргазынын ораалакчызынга катал ажил-даар кылдыр, дугурушкан, ийи чыл иштине мен ординатурам дооскужеме чедир өг-бүлемден ыракка чурттаар ужурга таварыш-канын ол. Дыка-ла берге турган үелер ол. Ынчан-на мээш шүлүктүр "Шын", "Тыванын аныктары", "Эне сөзү" солуннарга парлат-канып эгелээш үези ол-ла болгай.

Каш хонук шөлээм тонуп, Катал база айтпаныптым. Каргы хемин каш дыды Караргылап артып калды.

Өг-бүленин Тываа азы, Оөренип чорупкаштын, Сагып-сеткил куюмналып, Чаныскаарым арга-ла чок...

жы, Танцы, Улуг-Хемден, Кы-зылдан кээп ийи-үш ай иш-тине ачазысты дилежип, шүүдөп турган үевис-ле бол-гай. Уругларын, оолдарын дендин ынак кижиле болгай. Оода сөргү тыпты берген турган болза.

Үе жекемийин-даа берге болза, аргалы-ла болза өг-бү-дө нежежир деп турар чаш-ты аартыктавыз кувенчип. Ол чаа Кижилерин өг-бүлөгө кайы хире өөрүш-күнү, бот-бичилгени, улам ханы ынакшылды хайыр-лаарын билген болдунарза!

Оон ээзи чок-да болза, ону кара олчан дөзөп алган оол-дарын, уругларын мени өөртүп, деткип чорлар.

Кадыр-ошук чуртталганын оруктарын Кара аскаан канчал чурттап эрттирей?

Карам сыйи кара ояар дөзөп алган Хапын тудуш толдерин-не — идгелсим!

Ынчангаш ийи бодунар-ла бот-боттарынага ынак болзунарза, амыдыралын-нын материалдыг талазы эки болза, чүгө 2 азы 3-тен-даа хой ажы-төлдүг болурун күзээр-дир мен.

Зоя ДОНГАК, эмчи.

Кызыл хоорай.

Кажан? Каяа? Чүү? Шагаа хүннеринде

Февраль 1 — март 1

Чурукчулар бажыныг Тыванын ус-шеверлеринин ажилдарынын делгелге-садыглакшыны

Февраль 12—17

Төөгүнүн турсаалдарын камгалаарынын күрүнө комитети Мөңгүн-Тайганын бажыне үнүүшүн

Февраль 18

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-иш театры. ТР-нин Президентизи Ш. Д. Ооржактын "XX чүс чылдыг кижилери" деп төөгүдүг илеткел. Эгелээри 16 шакта.

"Эгил, эжим, эгил" — ийи 17 шакта

Февраль 19

Культураны болгаш дыштанылганын национал паргыты. Тенис, бильярд, шыдыраа залдары 11 шактан эгелеп ажилдаар. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин "Шагаа-2001" деп делгелге эртеринин 10 шакта ажиттынар.

Пушкин аттыг национал библиотекка. "Ыдыктыг байырдалыс — Шагаа-2001". Номинар делгелгези 10 шакта эгелээр.

Февраль 20

Чурукчулар бажыны. "Суй белек" — ат-херексел кылырын уран чүүлүн делгелгези 10 шакта ажиттынар. В. Көк-оол аттыг хөгжүм-иш театры. "Чүс чылдын дангынаш" деп чараш кыстар мөөрейи 17 шакта эгелээр. Хоорайнын культура килдизи. "Строитель", "Енисей" культура бажынарыг; дыштанылга кежээлери 19 шакта эгелээр.

Февраль 21

Уругларын Чуковский аттыг библиотеканы. "Чылан чылдын Шагазы" деп делгелге. Информастык плакат "Шагаа календары". Эгелээри 10 шакта.

Февраль 22

"Печенлинг" хүрээзинге мөргүл. 9 шактан 15 шакка чедир. Пушкин аттыг национал республика мөөрейи 15 шакта. Төвүнге Шагаа байырдалы 10 шакта эгелээр.

А. Чырал-оол аттыг уран чүүл үчилгези. Студентилерге болгаш башкыларга "Шагаа-2001" деп байырдал 12 шакта эгелээр.

Республиканын уран чүүл школазы. Уругларга "Шагаа-2001"-ни байырдалы 10, 13, 15 шактарда. Күрүнө филармониязы. "Саян" ансамблинин концерти 17 шакта эгелээр.

С. Пюрбю аттыг Улусчу чогаалдыг төвү. Эн-не чараш национал куллар моделдин республика мөөрейи 15 шакта. Студентилер байырдалы "Мисс студенчество" 17 шакта. Хөгжүм-иш театры. Ада-чурт камгалакчыларына турсааткан офицерлер балы 16 шакта.

"Строитель" культура бажыны. "Шагаа, Шагаа" — байырдал кежээни 19 шакта.

Февраль 23

Мөргүл номчулгазы. "Печенлинг" хүрээзинге 9.00, 15.00 шактарда Шетинкин-Кравченко кудумчузу 1.

11, 15 шактарда — "Тубег Чойхорлинг" хүрээзинге. Ол чарыкта. 12, 16, 18 шактарда — Далай-лама аттыг Дхарма төвүнге. Красноармейская кудумчузу 113.

15, 18 шактарда "Ташипанденлинг" хүрээзинге. Спортокта. "Енисей" культура бажыныг уругларга Шагаа байырдалы 12 шакта.

Улусчу чогаалдыг бажыны. Шагаа бүдүүзүнүн концерти 17 шакта.

Хөгжүм-иш театры. Кежээки мөргүл номчулгазы 21 шактан 23 шакка чедир.

Февраль 24

Мөргүл номчулгазы. 5.00, 9.00, 12.00 шактарда "Печенлинг" хүрээзинге. 9.00, 12.00 шактарда "Тубег Чойхорлинг" хүрээзинге. 12.00, 16.00, 18.00 шактарда Далай-лама аттыг Дхарма төвүнге.

12.00, 16.00 шактарда "Ташипанденлинг" хүрээзинге. Каа-Хем биле Бин-Хемин каттышкан белдиринде Каа-Хем даанга Шагаа уткурунун езулалдары эртеннинин 6 шакта эгелээр. Сан салыры Мөргүл номчууру. Спортчу оюннар, мөөрейлер.

"Херел" спорт залы. Командалар аразында бирги чер дээш хуреш маргалдазы 10.00 шакта. Национал паррка уругларга болгаш алдэдилерге оюннар 12.00 шакта эгелээр.

Арат шөлүнге ярмарка 11 шакта эгелээр. Театржыктан көргүзү 12 шакта эгелээр. Тевектарын мөөрей. "Ал" шалбаалары Армреслинг Ковыкы чарыш. Киаат тырттары 12.30 шакта эгелээр.

Кызыл хоорайда чурттап турар айгы-айгы аймак-сөөк кижилерин аразыга национал аш-чөм мөөрейи. Ужа-тош, манчы чипирине мөөрейи 13.00 шакта эгелээр. XXI чүс чылдын ыттар мөөрейи 13 шакта эгелээр.

Хөгжүм-иш театры. Шагаа-2001-ге турсааткан байырдыг концерт 16 шакта эгелээр. Караа көрбестер библиотеканы. "Шагаа-2001" деп уккура-жылга-байырдалы. Караа көрбестер иштиленин клубунга эрттирер. 14 шакта эгелээр.

Февраль 25

9.00, 12.00, 15.00 шактарда "Печенлинг" хүрээзинге мөргүл номчулгазы. "Хун-Хурту" ансамблинин концерти 18 шакта эгелээр. 9.00, 12.00, 15.00 шактарда "Печенлинг" хүрээзинге мөргүл номчулгазы.

КОНКУРСТУ ЧАРЛАП ТУР

Тыва Республиканын федералдыг почта харылзаа эргелети күрүнө албан чери Бин-Хем кожуунун харылзаа белдиринин начальнигинге ажилдаар конкурсту чарлап тур.

Негелдеси: дээди болгаш тускай ортумак эртемниг удуртук ажилдаар 5 чылдан эвээш эвес стажтыг. Кокурка киржик кижилер 2001 чылдын март 6-га чедир билдиринишкенин киирер.

Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу 156-а, кадарлар килдизи, телефон 3-80-08.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва Республиканын Ишти билг болгаш профессионал өөредилге яамызы тыва школарга ооредилге-методтиг комплектилер тургузар талазы-биле кол специалист хергелеп турар. Адреси: Шетинкин-Кравченко кудумчузу 31, конната 205, тел.: 3-71-37.

"ШЫН" СОЛУН ДАМЫШТЫР

Мээң эргим эжим база бистин дунмавыс, угбавыс Херлш Валентина Салчакованы сөөлгү орукке үдежи, ажы-шүжүвүстү үзежи келген дунмаларыска, кады ажилдап чоразы №1 школа коллективинин башкыларыга, өөредип турган өөреникчилерини ада-нелеринге, чангыскурсуларынга, чангыскаслаларыга, Хадында, Хову-Аксыдан, Сесеринден келген төрелдериниске, кудаларыска, аш-өөрүвүске, "Тыва Республика" солунун коллективинге болгаш келген чоңуруска моральдыг болгаш материалдыг дуза чедиргенинге сеткиливис ханызыдан четтиргенивиниш илеретгенин.

Өөнүн ээзи, кады төрөөннери.

...ОРУЛГАЛЫГ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЕДИВИС

Соолгу ийи чылдарда Самагалдайда электрелиг харылзаа белдиринин орган-савазында ишти байдалы кижикти. арыг-сигил агарып, шевкеренип бар чылдарын чон эскерип чоруур. Ол абан черинин даргазынын ордалыг кире бээрине, бир-ле кижиле телефоннаккан, чай чок ажилдап олур. Амыр-меси солукшан, харыл-заачыларын Ажыл, амыдыралын чырыдып бижир сорулгалыг келдин дээрине, Мерген Иргитович элтин-эленин-биле мени хуушан ап, электрелиг харылзаа бел-диринин коллективинин ажил-ижи-биле таныштырды:

2000 чылда чоңга 480659 рубльдин ачы-дузасын чедирип, планын ооналданы 162 хууга куусеттисе. Чедим хире рубль орулгалыг-даа болдувус. Хоорайлар аразында телефон харылзаа-зын чедиргениден 181577 рубль, абонентилерин теле-фон ажилдааныдан 270905 рубльди кирип алдывис.

Электрелиг харылзаа белдиринде 15 кижиле ажилдап, чоңга бараан болуп келген Оонашкан ажил-херээни ак сеткилдиг беринген, кызы-маккай ажилдап чоруур телефонисткалар Алдын-Чап Темек, Орланай Мөңгүш, Анжела Оюн, монтерлар Алексей Бичишжик, Николай Тамбил, инженер Радислав

канчаар-да аажок улуг дет-кичени көргүскөн.

2001 чылдын январь 1-ини-биле алырга, кожуун иштине албан черлеринин, хуу-даа абонентилерини теле-фон харылзаанын ажилдааны дөш өрөштин түнү 161 муң рубль чедип турар-дыр. Федералдыг бюджетте турар албан черлери 69765 рубль өрелг. Оон иштине фе-дералдыг албанынын айыыл чок черинин кожуунда сал-быры 32871 рубль, прокура-тура 11120 рубль, шериг комиссарнады 21 муң, өрт албанынын кожуунда кезээ 1432 рубль өрелг. А тус чер бюджетинде турар албан черлеринин харылзаа бел-дирини төлөөр жуурлуг өрөш-тин түнү 47630 рубль четкен.

Өрөштерин элдерин — бирги черинин айтыры. Арбитраж суду, кожуунда шууту чери дамыштыр хемчегерин ап тургаш, өрөштерини элдин, негеп алдыр сорулгалыг бис.

Кожуун девиствезинде туруп турар 77 албан черлери база 276 чуртталга бажы-нарында телефон кииринин салдыган Эрткен чылгы

чамдык өрелг абоненти-лерини телефоннарын үзе кезер ужурга таварыштывис, ынчалза-даа бо чылдын эге-зинден бээр элэн каш ба-жынарга немелде телефо-нары кирип салгылаан. Станциявыстын күчү-күжү 800 хире абонентилерин хан-дырып болур. Амдызында абонент чүгө 400 хире.

Белдир-Арыг суурга үжен эжеш кабелды садып ап, Самагалдайда эргижирээр кабелдерини солуп чаартып алар болза, абонентилерини саны чоорту көүдөй бээр-дир. Шуурмакта 50 саныг абоне-нтилерин хандырар станцияны тургускан. Анаа немелде артык кезектер — кабелдер, электри узадынары хергел-леттинип турар-дыр.

Республиканын алды эң улуг кожууннары-биле кады бистин кожууну-вустун деви-ствезинде "Сименс" деп сис-темын абонентилер 2000 чылдын төнчү айларында ажилдап эгелей берген-не болгай. Ол база канчаар-да аажок бурунгаар депшилге, сайырдал-дыр деп санаар мен. Россиянын, ХКД-нин

хоорайлары-биле хостуг теле-фон дамыштыр харыл-закып болур аргалыг болган. Ам станцияга 60 вольтулуг аккумулятор болуу херек. Ону садып алдыр акша негеттинип келген. Ол акшаны тып алырынча кара чангыс үнденин оруу — өрелерин дарый эгидери болур. Бо бүгү байдалымысты өрө-ширелг албан черлери, хуу-даа абонентилер хандыр өөренип көрүзүп, дарый өрелерин эгидип бээрини талазы-биле хемчегерини алыры эргежок чугула апарганын богуңгу амыдырал көргүзүп турар-дыр.

Ажылыныста бергездеш-киннер болганчок-ла тавар-жыг Самагалдай — Берт-Дар аразында телефон чагыларын 70 чылдар эгезинде-ле тур-гускан болгаш, дарып ирилгеп, кээп ужуп туруулар. Оларны чылдыг-на катал тургузуп, септел-септеп шог болган. Ол чагыларын чаарты солууру эргежок чугула апарган.

Шара-Суур аставазы биле Самагалдай аразында чагы-ларын кызыгаар шерилерин

кириштирип тургаш, септел-септеп деп планнап тур бис. Ам сорулгалыс мындагы. Бүгү-ле чуртталгалыг суур-лар-биле телефон харылзаа-зын экижидер, У. Шынаага радиостанцияны салыр, О. Шынаа-биле харылзакыр энергетиктер дамыштыр рацияны тургузар, телефон кирип салдырар абоне-нтилерини саны